

ԱՐՍԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Պատմական գիտ. թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, ՄՄ

ԱՄԻՐԱՆ ԲԱԴԻՇՅԱՆ
Վերականգնող ճարտարապետ

ԶԱՔԱՐԻԱ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏՅԻՆ ԵՒ ՆՐԱ ՆՈՐԱՅԱՅՏ ԴԱՄԲԱՐԱՆԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱՍՏՈՒՄ

Վերջին տարիներին Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի տնօրինությամբ Ս. էջմիածին Մայր տաճարում առաջին անգամ իրականացվում են լայնածավալ նորոգչական-վերականգնողական աշխատանքներ, որոնց ընթացքում ի հայտ է եկել ինչպես հնագիտական ու վիմագրական, այնպես եւ արվեստաբանական հարուստ նյութ՝ բազմաշերտ որմնանկարներ¹:

2019 թ. դեկտեմբերի 23-ին՝ Մայր տաճարի զանգակատան շրջակա սալահատակի բարեկարգման աշխատանքների ժամանակ, անմիջապես զանգակատան առանցքով՝ մուտքից 8,85 մ արեւմուտք, սալահատակի մակերեւույթից մոտ 0,60 մ խորությամբ հայտնաբերվել է քարատապան (սարկոֆագ)՝ արձանագիր հարթ ծածկասալ-տապանաքարով² (նկ. 2): Նորաբաց հուշարձանի ստորին հատվածն ուղղանկյունաձեւ, միակտուր բաց դեղնադարչնագույն տուֆի մեջ 0,45 մ խորությամբ փորված

¹ Վեհափառ հայրապետի հանձնարարությամբ որմնանկարների վերականգնումն իրականացվում է «Որմնանկարների վերականգնման գիտահետազոտական կենտրոն» կազմակերպության նկարիչ-վերականգնողների խմբի կողմից՝ Արժանիկ Հովհաննիսյանի ղեկավարությամբ (Ա. ՊԱՊՈՅԱՆ, էջմիածնի Մայր տաճարի որմնանկարների վերականգնման ընթացքը, «Հայկական որմնանկարչություն» գիտական հոդվածների եւ նյութերի ժողովածու, կազմող եւ խմբագիր՝ Կ. Մաթեոսյան, Երեւան, 2019, էջ 279): Ինչ վերաբերում է 2018–2019 թթ. տաճարի ներսում եւ արտաքին որմերի դժվարամատչելի տեղերում գտնվող վիմագիր վեց հիշատակագրությանը եւ գմբեթի խաչաթռռի (խնձորակի) արձանագրությանը, ապա դրանցով զբաղվել է վերհիշյալ խմբում ընդգրկված արվեստաբան Ավետիս Ավետիսյանը (Ա. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Նորահայտ վիմական արձանագրություններ եւ վիմագրական ճշգրտումներ էջմիածնի Մայր տաճարում, հանձնված է տպագրության «Հայագիտության հարցեր» պարբերականի 2020 թ. առաջին համարին):

² Նորաբաց հուշարձանը փաստագրել ու չափագրել է Մայր տաճարի վերականգնման նախագծի գլխավոր ճարտարապետ Ամիրան Բադիշյանը:

քարարկղն է ($1,91 \times 0,84$ մ), որը լցված էր հողով, ուր ամփոփված էր աճյունը: Ինչ վերաբերում է վերին հատվածին, ապա քարարկղի վրա երեսնիվայր տեղադրված էր դարձյալ ուղղանկյունաձեւ սալատապան ($1,85 \times 0,75$ մ), որը շրջելուց հետո պարզվել է, որ այն միեւնույն դամբարանի վերադիր ծածկասալն է, այն էլ՝ արձանագիր (նկ. Յա—ե):

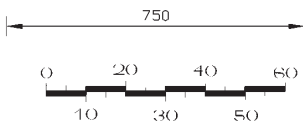
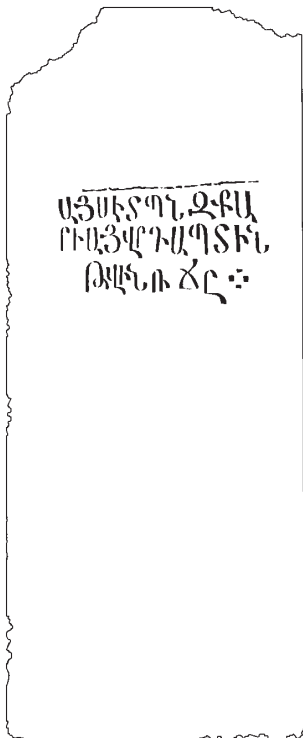
Քանի որ Մայր տաճարի արտաքին սալահատակի նիշը նշանակալի փոփոխություն չի կրել (հաստատվում է գետնախարիսխների տակ բացված հիմնապատերի նիշերով), իսկ դամբարանը $0,60$ մ խորությամբ է եւ ունի վերին շուրթերի հորիզոնական հարթ մշակում, որի վրա տապա-

նաքարը կարող էր տեղադրվել միայն հարթ՝ արձանագիր մակերեսով (տապանաքարի հակառակ երեսն ունի անհարթ մակերեսով), ուստի կարելի է ենթադրել, որ բացառված չէ տապանաքարի՝ ի սկզբանե արձանագրությամբ զարմանալիորեն դեպի ներքե՝ երեսնիվայր տեղադրված լինելու հանգամանքը, որը հաստատվում է ոչ միայն տապանաքարի երեսնիվայր դիրքի փաստագրմամբ, այլեւ արձանագիր երեսի բացարձակ անաղարտ պահպանվածությամբ, որեւէ ազդեցությունների բացակայությամբ (տաշվածքի քայքայումներ ու մաշվածություններ, ժամանակագրական բնական այլ հետքեր):

Տապանաքարի եռատող վիմագիրը հայտնում է ոմն Զաքարիա վարդապետի անունը, որը վախճանվել է Հայոց ՌՃԸ., այսինքն՝ 1659 թ.: Վերծանությունը՝ ստորեւ.

ԱՅՍ Է ՏԼԱՂԼԱՆ ԶԼԱՔԱ/ՐԻԱՅ

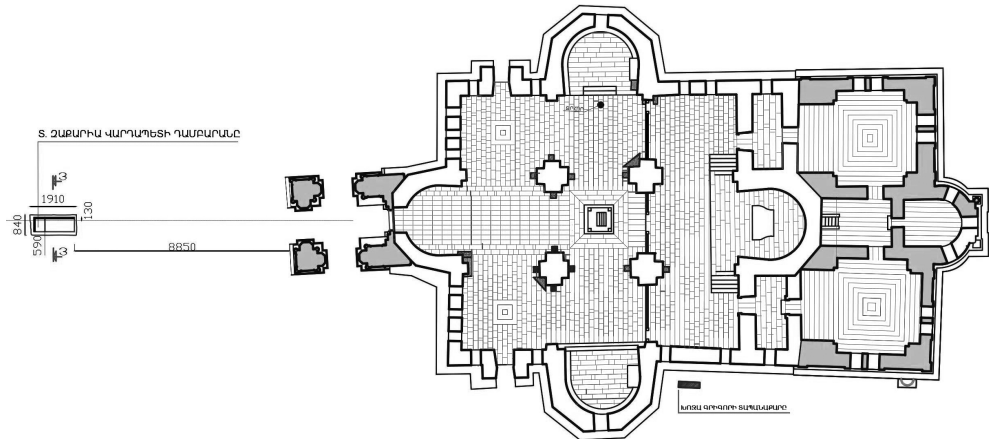
ՎԼԱՂԴԱՊԵՏԻՆ, / ԹՎԻՆ ՌՃԸ. (1659):

Նկ. 1 Արձանագիր տապանաքարի գրանկարը (այս եւ ստորեւ ներկայացվող չափագրությունները Ամիրան Բաղդյանի)

Մինչ կպարզենք, թե ով է տապանագրում հիշատակված Զաքարիա վարդապետը, նախ համառոտ անդրադառնանք Հայաստանում այսօրինակ դամբարանների գոյության

Ժամանակագրությունը: Քարատապանով կամ սարկոֆագով ուղեկցվող թաղումները մեզանում տարածված են ինչպես ուրարտական ու անտիկ, այնպես էլ միջնադարի վաղ եւ երբեմն նաեւ զարգացած շրջափուլերում: Հնագետները քարատապանը բնորոշում են իբրեւ Վանի թագավորությունում գոյություն ունեցած թաղման ձեւերից մեկը, «որից սկիզբ են առնում հեթանոս եւ քրիստոնյա հայերի մոտ լայն տարածում գտած եւ մինչեւ զարգացած միջնադար գոյատեւած միակտուր քարաշեն սարկոֆագները»³: Այս տեսանկյունից Ս. էջմիածնի նորահայտ դամբարանը կարելի է համարել մեզ առայժմ հայտնի միակ օրինակը ժէ. դարից:

Նկ. 2 Մայր տաճարի հատակագիծը եւ նորաբաց դամբարանը՝ զանգակատան առջև

Հայաստանում պեղված դամբարաններից հայտնի են ինչպես քարաշեն, այնպես էլ կավե ու փայտե տապաններ: Վերջիններս բնորոշ են հատկապես պատմական Արտաշատի դամբարանադաշտին⁴: Ինչ վերաբերում է քարատապաններին, ապա դրանք հիմնականում տուֆից են, քանի որ տուֆն ավելի դյուրին է մշակվում, իսկ բազալտե քարատապանները սակավադեպ են՝ բնորոշ առավելապես բարձրաշխարհիկ անձանց⁵: Դրանք արտաքուստ եւ ներքուստ ունեն ուղղանկյունաձեւ մշակում՝ ներքուստ երբեմն մարդակերպ (անտրոպոմորֆ) փորվածքով, հիմնականում երկլանջ ծածկասալ-տապանաքարերով. այդպիսին

³ Հ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ, Ռ. ԹՈՐՈՍՅԱՆ, Արգիշթիխիլիի սարկոֆագը, ՊՐՀ, 1986, ՅՖՅ, էջ 226:

⁴ Ժ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, Արտաշատ II. Անտիկ դամբարանադաշտեր (1971–1977 թթ. պեղումները), «Հնագիտական պեղումները Հայաստանում», հ. 17, Երեւան, 1981, էջ 31–64:

⁵ Բազալտից է նաեւ Սյունյաց Գրիգոր Բ. թագավորին վերագրվող սարկոֆագը, որը թվագրվում է ԺԲ. դարով (Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Սյունյաց Գրիգոր Բ. արքայի անվանակիր սարկոֆագը, «Բանբեր հայագիտության», 2018, ՅՖ 1, էջ 138, 147):

է, օրինակ, Վաղարշապատի մշակույթի տան հարեւանությամբ գտնվող ավերված վաղմիջնադարյան եկեղեցուն՝ 1979 թ. հնագիտական պեղումների ընթացքում հայտնաբերված արձանագիր երկլանջ տապանաքարը⁶։ Արձանագրության վերծանությունը պարզել է Առավելյան նշանավոր տոհմից Խեչան ապոհյուպատ-պատրիկի (այսինքն՝ պատվո հուպատոսի) անունը, որի մասին ուշագրավ տեղեկություն է հաղորդում պատմագիր Սեբեոսը⁷։

Կարելի է արձանագրել, որ քարատապանով ուղեկցվող թաղումները, բնորոշ լինելով դեռևս ուրարտական մշակույթին, շարունակվել են ընդհուպ մինչև ԺԲ.—ԺԳ. դդ., բայց ոչ ավելի ուշ, ուստի Զաքարիա վարդապետի նորաբաց քարատապանը կհամարեինք կրկնակի օգտագործված, եթե նրա շինության ու տեղադրության մասին չունենայինք ժամանակի պատմագիրներ Առաքել Դավրիժեցու եւ Զաքարիա Քանաքեռցու բավականին խոստովակալությունները, որոնց դեռ կանդրադառնանք։

Վերը նշեցինք, որ տապանագիրը հաղորդում է 1659 թ. վախճանված Զաքարիա վարդապետի անունը, որն ինչպես ստորեւ կտեսնենք, մատենագրությունից քաջ հայտնի, Հովհաննավանքի երբեմնի առաջնորդ Զաքարիա Վաղարշապատցին է։ Վկայված ստույգ թվականն արդեն իսկ հուշում է, որ Զաքարիան ապրել ու գործել է մի ժամանակաշրջանում, երբ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում եւ բազմաթիվ այլ վանքերում ու եկեղեցիներում մեծ թափ էր ստացել եկեղեցաշինությունը, ամենուրեք բացվում էին վանական դպրոցներ եւ գրատներ։ Այս ամենին զուգահեռ ստվարացել ու կանոնավորվել էր նաեւ Ս. Էջմիածնի եւ հարակից խոշոր վանքերի միաբանությունը, ինչի մասին են վկայում Ս. Էջմիածնի միաբանական գերեզմանոցում պահպանված 300-ից ավելի տապանագրերը՝ թվագրված ԺԷ.—ԺԹ. դդ.⁸։ Անշուշտ, նկատելի հոգեւոր ու մշակութային վերելքը պայմանավորված էր մեր երկրորդ Լուսավորիչ Ս. Մովսես Գ. Տաթևացի (1629—1633 թթ.) Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի եկեղեցաշեն ու վարչատնտեսական բուռն գործունեությամբ, որին հավատարիմ մնացին նաեւ Ս. Էջմիածնի հետագա գրեթե

⁶ Գ. ԿԱՐԱՆԱՆՅԱՆ, Գ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Հ. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ, Պ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Հայաստանի վաղ միջնադարի նորահայտ հուշարձաններ, ԲեՀ, 1992, 3^թ2, էջ 160, հմմտ. Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Վաղարշապատ. վանքերը եւ վիմական արձանագրությունները, Ս. Էջմիածին, 2016, էջ 354—355, արձ. 698։

⁷ «Պատմութիւն ՍԵԲԵՈՍԻ», աշխատասիրությամբ՝ Գ. Աբգարյանի, Երեւան, 1979, էջ 138։

⁸ Ս. Էջմիածնի միաբանական գերեզմանոցի տապանագրերի վերծանությունները տե՛ս Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Վաղարշապատ. վանքերը եւ վիմական արձանագրությունները, էջ 133—234, արձ. 150—501։

բոլոր գահակալները⁹։ Ս. Մովսես հայրապետի ջանքերով նոր ծնունդ առավ եկեղեցական վարդապետությունը, վանական դպրոցներում բարձրացվեց կրթության մակարդակը, շարունակվեց ու նոր ոճով զարգացում ապրեց գրչարվեստը եւ այլն¹⁰։ Ահա այս ժամանակի երեւելի հոգեւոր գործիչներից է ծագումով Վաղարշապատից Հովհաննես քահանայի որդի Զաքարիա վարդապետը՝ Ս. Մովսես Տաթեւացու շնորհաշատ աշակերտն ու քարտուղարը, որը ոչ միայն Երեւանի Ս. Անանիա առաքյալի անապատում (իմա՝ Զորավոր Ս. Աստվածածին եկեղեցի) հիմնված գրչության դպրոցի հայտնի գրիչներից էր, այլեւ Ս. Էջմիածնի միաբանն ու Հովհաննավանքի բազմարդյուն առաջնորդը, որը նոր շունչ հաղորդեց Ս. Մովսես Տաթեւացու հիմնած դպրոցին։ Նրա մասին ամփոփ, բայց բավականին բովանդակալից տեղեկություններ է ավանդում նախ ժամանակակից պատմագիր Առաքել Դավրիժեցին. «Զաքարիա վարդապետն, որ էր ի գեղջէն Էջմիածնի եւ էր նա առաջնորդ մեծափառ ուխտին Յոհանավանից, եւ սա եւս յաշակերտացն Մովսիսի կաթողիկոսին էր, այր երեւելի եւ փառաւոր ի մէջ աշխարհի, յոյժ հանճարեղ եւ ճոռոմախօս, խորհրդով եւ խելօք կորովի, եւ դիմօք ահարկու»¹¹։ Պատմագրի հաղորդումը նաեւ պարզում է, որ Ս. Մովսես Տաթեւացու մյուս աշակերտների պէս Զաքարիան եւս աչքի է ընկել ծավալած շինարարական գործունեութեամբ, որը հիմնականում իրականացրել է Հովհաննավանքում, որտեղ առաջնորդ էր. «...յաւուրս Փիլիպպոսի (Փիլիպոս Աղբակեցի կաթողիկոսն է, 1633—1655.— Ա. Հ., Ա. Բ.) ձեռն ի գործ էարկ նորոգել զեկեղեցիսն եւ զտնէրն (սեղանատունն ու տնտեսատունը.— Ա. Հ., Ա. Բ.) Յոհանավանից, զի պարիսպն, որ շուրջանակի, նա միայն էր պիտանի... Զաքարիա վարդապետն ժողովեաց բազում վարպետս՝ քարահատ եւ փայտատաշ, եւ դարբին... սկսաւ նորոգել զվանքն. նախ զտներն եւ զխցերն ամենայն շինեալ աւարտեաց, եւ ապա զեկեղեցիսն...»¹²։ Բազմաշնորհ վարպետների խումբը գործը հաջողութեամբ ավարտում է 1652 թ., եւ Ս. Խաչի տոնին օրհնում եւ տեղադրում են Կաթողիկէ եկեղեցու վեղարը պսակող խաչը։

⁹ Այս մասին տե՛ս Վ. ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ, Սուրբ Էջմիածնի շինարար գահակալները (պատմական ակնարկ), Ս. Էջմիածին, 1996։

¹⁰ Ս. Մովսես Տաթեւացու կյանքի եւ գործունեության մասին տե՛ս Հ. ՆՆՐՍԷՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆԵԱՆ, Մովսէս Գ. Տաթեւացի Հայոց կաթողիկոսն եւ իր ժամանակը, Վիեննա, 1936. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊՍ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ, Մովսէս Գ. Տաթեւացի կաթողիկոս Էջմիածնի, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1992. Շ. ԴԱՎԹՅԱՆ, Մովսէս Գ. Տաթեւացի. Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, Երեւան, 2001. Տաթեւացուց մինչեւ Տաթեւացի, աշխատասիրութեամբ՝ Աշոտ դպիր Արեւշատյանի, Երեւան, 2002։

¹¹ ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻՇԵՅԻ, Գիրք պատմութեանց, աշխատասիրութեամբ՝ Լ. Խանլարյանի, Երեւան, 1990, էջ 282։

¹² Ն. տ.։

Մեծանուն վարդապետի կյանքին ու գործունեությանն առավել հանգամանորեն անդրադարձել է Ժէ. դարի մեկ այլ պատմագիր՝ իր իսկ աշակերտ Զաքարիա Քանաքեռցին: Պատմագրության էջերում նա քանիցս վկայակոչում է իր ուսուցչի անունը, իսկ վերջին՝ «Կոնդակ Սուրբ ուխտին Յօհաննու վանից» մասի ԺԲ. (12)՝ «Թէ ով ոք էին առաջնորդք վանացս» գլխում նախ համառոտ բնութագրում է 1637 թ. Հովհաննավանքի առաջնորդի աթոռն զբաղեցրած Զաքարիա վարդապետին՝ իբրեւ «քաջ եւ արի եւ յոյժ հանճարեղ, տեղեակ Հին եւ Նոր կտակարանաց... այր ճոռոմաբան առ ամենայն իրս եւ բանիւ արդիւնաւոր»¹³, ապա ԺԳ. (13)՝ «Պատմութիւն եւ վարք Զաքարիա վարդապետին» խորագրով գլխում մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում Զաքարիայի ուսումնառության, ձեռնադրությունների, Հովհաննավանքում առաջնորդության, կատարած շինարարությունների, էջմիածին վերադառնալու, այնտեղ վախճանվելու եւ թաղվելու վերաբերյալ: Ըստ Զաքարիա պատմագրի՝ Ժէ. դարասկզբին շահ Աբասի կազմակերպած բռնագաղթի հետեւանքով մանուկ Զաքարիան ծնողների հետ տեղափոխվում է Սպահան, ջուղայեցիներից ստանում իր առաջին գիտելիքները, ապա հանդիպում Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնից եկած Դավիթ Դ. Վաղարշապատցի (1590—1629 թթ.) կաթողիկոսին, իբրեւ գրագիր ծառայության անցնում նրա ենթակայության տակ եւ ժամանակ անց կուսակրոն քահանա ձեռնադրվում. «Եւ յորժամ եկն յԱպահան Դաւիթ կաթողիկոսն, գնաց Զաքարիա եւ յարեցաւ ի նա եւ եղեւ նմա նօտար: Եւ կացեալ առ նա ժամանակ ինչ եւ յետոյ ընկալաւ աստիճան քահանայութեան մանկական տիօք եւ կուսակրօն սրբութեամբ պատարագէր ի Քրիստոս»¹⁴: Զաքարիան Սպահանում է հանդիպել նաեւ Ս. Մովսէս Տաթեւացի վարդապետին, որն իր աշակերտների հետ ժամանել էր Երեւանի Ս. Անանիա առաքյալի անապատում եպիսկոպոս ձեռնադրվելուց անմիջապես հետո: Վարդապետի համբավին քաջածանոթ՝ Զաքարիա Վաղարշապատցին աշակերտում է նրան, դառնում Ս. Մովսէս Տաթեւացու անձնական քարտուղարը: Գալով Ս. էջմիածին՝ Մովսէս եպիսկոպոսն ստանձնում է հայրապետական գահը (1629 թ.), իսկ Զաքարիային վարդապետական գավազան շնորհում. «Ընկալեալ ի նմանէ իշխանութիւն վարդապետական եւ ծառայէր նմա»¹⁵: Գահակալելով չորս տարի եւ երեք ամիս՝ Ս. Մովսէս Տաթեւացին վախճանվում, իսկ հայրապետական գահը ժառանգում է նրա աշակերտ Փիլիպոս

¹³ ԶԱՔԱՐԻԱ ՔԱՆԱՔԵՐՑԻ, Պատմութիւն. Կոնդակ Սուրբ ուխտին Յօհաննու վանից, աշխատասիրությամբ՝ Ա. Վիրաբեյանի, Երեւան, 2015, էջ 195:

¹⁴ Ն. տ., էջ 196:

¹⁵ Ն. տ.:

Ա. Աղբակեցին (1633—1655 թթ.): Վերջինս Զաքարիա վարդապետին շնորհում է եպիսկոպոսական գավազան, չնայած որ նա՝ իբրեւ գրագիր ու ռաբունապետ, շարունակում է կրել նաեւ «վարդապետ» հարգական տիտղոսը. «Ապա եղեւ կաթողիկոս տէր Փիլիպպոս Աղբակեցի եւ արար զԶաքարիայն եպիսկոպոս եւ գավազան ետ»¹⁶: Ձեռնադրությունից հետո, կաթողիկոսի հրամանով, Զաքարիա եպիսկոպոսը՝ իբրեւ նվիրակ, մեկնում է Հունաստան, իսկ վերադառնալուց հետո՝ 1637 թ., նշանակվում Հովհաննավանքի առաջնորդ. «Հարկեալ ի կաթողիկոսէն՝ երթեալ նստի առաջնորդ ի Յօհաննու վանք՝ ի թուին ՌՁԶ. (1637)»¹⁷: Զաքարիա Վաղարշապատցու գործունեությունը Հովհաննավանքում նշանավորվել է հատկապես բարենորոգչական աշխատանքներով, միաբանությունն ստվարացնելով, դպրոցը զարգացնելով եւ այլն. «Շինեաց ի մէջ հին պարսպին պարիսպ հարաւոյ կողմն եկեղեցւոյն, զտնտեսատունն, զսեղանատունն, զխցերն եւ զհոյակապ աղիւսաշէն հրուանդանքն... ժողովեաց զբազում գրեանս եւ ստացաւ բազում աշակերտս, որ եւ են՝ տրուպ Զաքէոսս, ընդ նոսա: Հաստատեաց եւ դպրատունս եւ զնուաստութիւն իմ կարգեաց ուսուցիչ մանկանց»¹⁸: Տեղին է նկատում հնագետ Կարո Ղաֆադարյանը, երբ նշում է, որ անուրանալի է Զաքարիա Վաղարշապատցու դերը Հովհաննավանքի դպրոցի հիմնադրման ու կայացման գործում, մասնավորապես՝ նա իր վանահայրութեան օրոք մեծացրեց դպրոցը, ավելացրեց աշակերտների թիվը, տարբեր վայրերից հրավիրեց հմուտ ու գիտակ ուսուցիչների, որոնցից են՝ Սիմեոն Զուղայեցին, Նիկողայոս Իլովացին, Զաքարիա Քանաքեռցին, եւ որն ամենակարեւորն է՝ այս դպրոցի հիման վրա էջմիածնում ստեղծվեց հայտնի Ժառանգավորաց դպրոցը, որը «ամենաբարձրն էր Արարատյան նահանգում եւ, ընդհանրապես, բոլոր հայկական դպրոցների մէջ, եւ նա էր, որ հետագայում հիմք դարձավ էջմիածնի ճեմարանին»¹⁹:

Մաշտոցյան Մատենադարանի (այսուհետ՝ ՄՄ) ՀՅ 3071, Հովհաննավանքում եւ Ուշիի վանքում 1651—1661 թթ. ընդօրինակված ժողովածուի ընդարձակ հիշատակարանում գրիչը, որը միեւնույն Զաքարիա Քանաքեռցի պատմագիրն է, քանիցս վկայակոչում է իր ուսուցչի՝ Զաքարիա Վաղարշապատցու անունը, որը բնութագրվում է իբրեւ «քաջ ռաբունապետ», «ջահանշէջ եւ պարիսպ ազամանդեայ», «վէմ հաստատուն», որը «վերստեան նորոգեաց զեկեղեցիքս, որ աւերեալ էին (թեպետ բնագրում էր է.— Ա. Հ., Ա. Բ.)

¹⁶ Ն. տ.:

¹⁷ Ն. տ.:

¹⁸ Ն. տ., էջ 196—197:

¹⁹ Կ. ՂԱՖԱԴԱՐՅԱՆ, Հովհաննավանքը եւ նրա արձանագրությունները, Երեւան, 1948, էջ 55:

յանօրինաց»²⁰։ Զեռագրի ընդօրինակումն ավարտելուց հետո (1661 թ.) Զաքարիա պատմագիրն այն նվիրաբերում է Հովհաննավանքի դպրոցին՝ ի վայելումն մանուկների եւ ժամանակի հոգեւոր ու աշխարհիկ երեւելի այրերի, որոնց շարքում հիշատակում է նաեւ վանքի նորընտիր առաջնորդ Հովհաննես վարդապետ Կարբեցուն՝ Զաքարիա Վաղարշապատցու աշակերտին²¹, քանզի Զաքարիան արդեն վախճանվել էր. «Յիշեա՛ գթութեամբ Քո զառաջնորդ սուրբ ուխտիս Յօհանէս վարդապետն եւ զտէրն մեր զԶաքարիա ռաբունապետն՝ զհանգուցեալն ի կաճառս սրբոցն...»²²։

Բերված հիշատակությունները փաստում են, որ Զաքարիա Վաղարշապատցու աշակերտներից մեկն էլ նույնանուն պատմագիր Քանաքեռցին էր, որին նա հայոց լեզվի ուսուցիչ է կարգել Հովհաննավանքում, իսկ ծագումով Կարբից Հովհաննես վարդապետին 1646 թ. իր իսկ կամքով եպիսկոպոս է ձեռնադրել ու նշանակել առաջնորդական փոխանորդ։ Զաքարիա Վաղարշապատցին նույն թվականին մեկնել է Սպահան եւ Հովհաննավանք վերադարձել 1648 թ.՝ վերստին զարկ տալով եկեղեցաշինությանը։ Վարդապետը 1656 թ. մեկնել է Երուսաղեմ, իսկ վերադարձից հետո Ս. էջմիածնի միաբանները հորդորել են վերադառնալ Մայր Աթոռ։ Այստեղ էլ երեք տարի անց՝ 1659 թ., վախճանվել ու թաղվել է իր իսկ կառուցած դամբարանում։ Դավրիժեցու հաղորդմամբ՝ «նախ քան զվախճանն իւր ինքն փորեաց զիւր գերեզման, եւ պատրաստեաց քար տապանի (նկատի ունի քարատապանը.— Ա. Հ., Ա. Բ.), եւ ի յուլիս ամսոյ տասն՝ յաւուր տօնի Վարդավառին վճարեաց զայս կեանս մահուամբ... զոր յիւրում պատրաստեալ գերեզմանին թաղեցին իւրով տապանաւն»²³։ Այլ ամիս-ամսաթիվ է նշում Զաքարիա Քանաքեռցին. «Եւ փորեաց զգերեզմանն իւր առաջի զանգակատանն եւ սալայատակ արար զտեղին... փոխեցաւ առ յոյսն ամենայնի Քրիստոս, ի ՌՃԸ. (1659) թուին, յունիս ամսոյ Լ. (30)²⁴, յաւուր կիրակէի Վարդավառին, եւ եղաւ ի տապանի

²⁰ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հտ. Ժ., խմբագրութեամբ Գ. Տէր-Վարդանեանի, Երեւան, 2019, սիւն 333։

²¹ Զաքարիա Քանաքեռցին ուշագրավ տեղեկություններ է հաղորդում նաեւ Հովհաննես Կարբեցու մասին՝ նրան բնութագրելով իբրեւ Զաքարիա Վաղարշապատցու հաջորդի, որը վարքով գրեթե չէր տարբերվում իր նախորդից (մանրամասն տե՛ս ԶԱՔԱՐԻԱ ՔԱՆԱՔԵՐՑԻ, էջ 195, 198, հմմտ. Ա. ԱՍԱՏՐՅԱՆ, Կարբի. պատմություն, հուշարձաններ, ազգագրություն, Երեւան, 2010, էջ 75–76)։

²² Նույն տեղում, սյուն 340։

²³ Ա.ՌԱՔԵԼ ԴԱՒՐԻԺԵՑԻ, էջ 283։

²⁴ Ճիշտը Դավրիժեցու հաղորդածն է, քանի որ ըստ գերմանացի ակնամուր մաթեմատիկոս Կառլ Դաուսի բանաձեւի՝ 1659 թ. Ջատիկն ապրիլի 3-ին է եղել, որից 14 շաբաթ անց,

անդ, զոր ինքն փորեաց»²⁵։ Փաստորեն, հայտնաբերված քարատապանի գոյությունն այդ վայրում²⁶ վավերացվում է նաեւ պատմիչների վկայություններով, որոնց հիմամբ կարելի է հավաստի համարել նաեւ դամբարանի թվագրումը։ Նկատենք, որ վերոհիշյալ պատմագիրները տապանաքարի արձանագրության մասին որեւէ տեղեկություն չեն հաղորդում, ինչը եւս վկայում է տապանաքարի՝ ի սկզբանե երեսնիվայր գրված լինելու մասին, այսինքն՝ նրանք տապանագիրը չեն տեսել։

Զաքարիա վարդապետի գործունեությունը լուսաբանող լրացուցիչ տեղեկություններ են պահպանվել նաեւ ինչպես վիմագրերում, այնպես եւ նրա գրչագրած ու պատվերով ընդօրինակված ձեռագրերի հիշատակարաններում։ Իբրեւ Հովհաննավանքի առաջնորդ՝ նա ավելի վաղ հիշատակված է նույն վանքի Կաթողիկե եկեղեցու 1639 թվակիր նվիրատվական վիմագրերից մեկում, ըստ որի՝ Աղաբաբի որդի Ավագ Երեւանցին եւ իր ամուսին Դաստագուլը, միաբանելով սուրբ ուխտին, Փարպիից կալվածք են գնել ու նվիրել Ս. Կարապետ եկեղեցուն, որի դիմաց՝ «...առաջնորդ սորա Զաքարիա վարդապետ՝ հանդերձ Կ. (60) միաբանօք, խոստացան պատարագել զՔրիստոս, վասն մեր տօն Մեծահրաշին յամենայն ամի...»²⁷։ Դատելով վիմագրից՝ Զաքարիա վարդապետի առաջնորդության օրոք վանքն ուներ առնվազն վաթսուն միաբան։

Նշանավոր վարդապետի գործունեությունը լավագույնս արտացոլված է նաեւ մեզ հասած մի քանի ձեռագրերի գրչության եւ հետագայի հիշատակարաններում (ՄՄ ՅԺ 201, 503, 507, 659, 953, 9147)։ Աշակերտելով Ս. Մովսես Տաթևացուն՝ Զաքարիա վարդապետն սկսել է գրչարվեստով զբաղվել Երեւանի Ս. Անանիա առաքյալի անապատում, որտեղ 1620-ականների սկզբներին Ս. Մովսես Տաթևացին գրչության դպրոց էր հիմնել։ Վաղագույն՝ 1623 թվակիր ձեռագիրը (ՄՄ ՅԺ 9147), որից

այսինքն՝ հուլիսի 10-ին նշվել է վարդավառը։ Մեզ հաղորդած այս տեղեկությունների համար շնորհակալություն ենք հայտնում ազգագրագետ Հասմիկ Աբրահամյանին։

²⁵ ԶԱՔԱՐԻԱ ՔԱՆԱՔԵՌԵՅԻ, էջ 197–198, հմմտ. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՊՍ. ՇԱՀԽԱԹՈՒՆՅԱՆՅ, Ստորագրություն Կաթողիկե էջմիածնի եւ հինգ գաւառացն Արարատայ, աշխատասիրությանը Ա. Տեր-Ստեփանյանի, Ս. էջմիածին, 2014, էջ 24։

²⁶ Նշենք, որ բացի Մայր տաճարի զանգակատան աջ եւ ձախ կողմում գտնվող Ամենայն Հայոց հայրապետների շիրիմներից, մի տապանաքար էլ պահպանվել է տաճարի հարավային կողմում, եւ ըստ տապանագրի՝ ննջեցյալը ծագումով Զուղայից Զանխաթունենց տոհմից խոջա-վաճառական Մատուրի որդի խոջա Գրիգորն է՝ վախճանված 1616 թ.։ Սա լավագույնս վկայում է այն, որ Մայր տաճարի շուրջը թաղումներ են արվել դեռեւս ժէ. դարի սկզբներին (Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Վաղարշապատ. վանքերը եւ վիմական արձանագրությունները, էջ 126, արձ. 141)։

²⁷ Կ. ՂԱՖԱԴԱՐՅԱՆ, Հովհաննավանքը եւ նրա արձանագրությունները, էջ 80–81, արձ. 12։

ընդամենը մի քանի թերթ է մեզ հասել, տարբեր նյութերի ժողովածու է («Գոլք Սաղմոսին», «Վասն Սաղմոսի եւ ժամատեղեաց», Ներսես Շնորհալու հանելուկներ, «Հաւատով խոստովանիմ» աղոթքը, Հովսեփ Աղթամարցու տաղեր), որի վերջում գրեթե անվնաս պահպանվել է գրչության հիշատակարանը: Երեւանի Ս. Աստվածածին եկեղեցու (թերեւս Կաթողիկէն է) եւ Ս. Անանիա առաքյալի անապատի հովանու ներքո ընդօրինակված ձեռագրի գրիչ Զաքարիան, որը, ըստ ամենայնի, միեւնոյն Զաքարիա Վաղարշապատցին է, հիշատակարանում գրվատանքով է բնութագրում մեծ ընթերցող Ս. Մովսէս Տաթեւացուն. «Տիեզերալոյս եւ համակ բարի, մեծափառ եւ հեզայհոգի, ճշմարիտ էկլէսիաստէս, երիցս երանեալ հայրս հանուրց իշխաւղ եւ իշխեցող, պատուական եւ սրբայսնունդ հայրապետ եւ քաջ ընթերցող...»²⁸:

Առավել խոսուն է Երեւանի Ս. Անանիա առաքյալի անապատում 1625 թ. ընդօրինակված Ժամագրքի հիշատակարանը (ՄՄ 3^թ507): Գրիչ Զաքարիա Վաղարշապատցին (հիշատակարանում՝ էջմիածնեցի) անվանապես հիշատակում է Ս. Մովսէս վարդապետի աշակերտներից շատերի՝ արդեն հանգուցյալներ Արիստակէս Շամբեցի, Իսրայել Մեղրեցի, Նաեւ՝ Խաչատուր Կեսարացի, Փիլիպոս Աղբակեցի եւ այլ վարդապետների, իր մորեղբայր Կարապետ եպիսկոպոսի, գրիչներ Մինասի, Պողոսի, Առաքելի, Եսայու անունները, երբեմն նաեւ՝ միաբանների զբաղեցրած պաշտոնները, օրինակ՝ Զաքարիա լուսարար, Ղուկաս եւ Ղազար ջահընկալներ, Կարապետ խոհարար եւ այլք²⁹: Նշված երեւելի հոգեւորականների անունները կարդում ենք նաեւ Զաքարիա Վաղարշապատցու պատվերով՝ 1660 թ. Սպահանում Աստվածատուր գրչի ընդօրինակած Աստվածաշնչի հիշատակարանում (ՄՄ 3^թ201), որտեղ ուշագրավ է հատկապես պատվիրատու Զաքարիային բնութագրող հատվածը. «Չնչին ես եւ եղուկ եղկելիս, եւ ամենամեղ պարտականս բիւրոց, եւ Ռ.աց (1000) քանքարաց Զաքարիա, ի տանէս Արարատեան, ի Վաղարշապատ, շողակաթիկ Սուրբ Աթոռոյս էջմիածնի, առաջնորդ Ամատունեաց Սրբոյ Կարապետիս, որ ի ստորոտս Արագածու եւ ի գաւառիս Կարբոյ եւ յԱնբերդոյ... յուսացեալ ի յուսալին ամենից յամենասուրբ Երրորդութիւնն, որ ետ կարողութիւն նորոգել զսուրբ տաճարքս զայսոսիկ աստուածաբնակք: Որ եւ ամենայն զարդիւք

²⁸ Հայերեն ձեռագրերի ժե. դարի հիշատակարաններ, հ. Բ., կազմեցին՝ Վ. Հակոբյան, Ա. Հովհաննիսյան, Երեւան, 1978, էջ 99, 3^թ147:

²⁹ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Բ., կազմեցին՝ Օ. Եզանեան, Ա. Զեյթունեան, Փ. Անթաբեան, Ա. Քեօշկերեան, Երեւան, 2004, սիւն 1047, հմմտ. Հայերեն ձեռագրերի ժե. դարի հիշատակարաններ, հ. Բ., էջ 176, 3^թ256ա:

շնորհօքն Քրիստոսի զարդարեցի զսուրբ եկեղեցիքս...»³⁰։ Համանման է նաեւ ժամանակագիր Դավիթ Բաղիշեցու հիշատակությունը, որը նույնպես Ս. Մովսես Տաթեւացի եւ Փիլիպոս Աղբակեցի կաթողիկոսների օրոք գործած նշանավոր վարդապետների շարքում երկիցս նշում է նաեւ Զաքարիա վարդապետ Վաղարշապատցու անունը։ Երեւելի վարդապետները բնութագրված են «գլխաւորք եւ անյաղթ փիլիսոփայք եւ սիւնք եկեղեցոյ, աշակերտք Մովսէսի, որք աշխատեցան ի շինումն սուրբ էջմիածնին»³¹։

Տապանագրի համաձայն եւ ըստ պատմագիրների՝ Զաքարիան վախճանվել է 1659-ին, ուստի առաջին հայացքից հակասություն է առաջանում 1660 թ. հիշատակարանում նրա անվան վկայության շուրջ։ Կարծում ենք՝ այս երեւույթի միակ բացատրությունը կապված է գրչագրումն ավելի վաղ սկսելու եւ արդեն Զաքարիայի մահից հետո ավարտելու հետ, որտեղ գրիչը մահվան մասին հավելյալ չի հիշատակել։

Զաքարիա Վաղարշապատցու անունը վկայված է նաեւ ՄՄ 3507 ձեռագրի 1651 թվակիր հետագայի հիշատակարանում, համաձայն որի՝ Զաքարիան իր երբեմնի ընդօրինակած ժամագիրքը նվիրել է Հովհաննավանքի Ս. Կարապետ եկեղեցուն եւ նույն թվականին նորոգել եկեղեցիները. «Ես՝ Զաքարիա վարդապետ, առաջնորդ սուրբ ուխտիս Յօհաննուվանից, ընդ բազում արդեանց իմոց, զոր արարի, ետու եւ զձեռագիր ժամագիրքս յիշատակ ի Սուրբ Կարապետս, յամի որում նորոգեցի զեկեղեցիք ի թուին Ռ. եւ Ը. (1651)։ Արդ, մի ոք հանցէ զսա ի դրանէ Սուրբ Կարապետիս, վասն Աստուծոյ աղաչեմ»³²։ Աղբյուրագետ Վազգեն Հակոբյանի համոզմամբ՝ այս հիշատակարանը Զաքարիա վարդապետի ինքնագիրն է³³ (նկ. 4ա)։ Գրեթե նույնաբովանդակ վկայություն է պահպանվել նաեւ ՄՄ 3503, Կ. Պոլսում 1601 թ. ընդօրինակված Ժողովածուի 1651 թ. հիշատակարանում, որտեղ Հովհաննավանքի առաջնորդ Զաքարիա վարդապետը հաղորդում է, որ «ընդ բազում աշխատանաց իմոց եզի եւ յիշատակ ի

³⁰ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Ա., կազմեցին՝ Օ. Եգանեան, Ա. Զեյթունեան, Փ. Անթաբեան, Երեւան, 1984, սիւն 877, հմմտ. Հայերեն ձեռագրերի ժէ. դարի հիշատակարաններ, հ. Գ., կազմեց՝ Վ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ, Երեւան, 1984, էջ 920, 3507/ա։

³¹ ԴԱՎԻԹ ԲԱԳԻՇՅԱՆԻ ժամանակագրությունը (Ժէ. դար), «Մանր ժամանակագրություններ», ԺԳ.—ԺԸ. դդ., հ. Բ., կազմեց՝ Վ. Հակոբյան, Երեւան, 1956, էջ 357։

³² Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Բ., սիւն 1049, հմմտ. Հայերեն ձեռագրերի ժէ. դարի հիշատակարաններ, հ. Գ., էջ 428, 3503/Ը. Միքայել Զամչյանը եկեղեցիների նորոգումը վերագրում է 1652-ին. «Ի սմին ժամանակի նորոգեցին եւ կանգնեցին այլք եւս զվանս եւ զեկեղեցիս ի բազում տեղիս... Զաքարիա վարդապետ ի զեղջէ էջմիածնի, զուխտն Յօհաննավանից՝ հանդերձ եկեղեցեաւն, ի թուին Հայոց ՌՃԱ. (1652)» (ՄԻՔԱՅԷԼ ԶԱՄՉԵԱՆՅԱՆ, Պատմութիւն Հայոց, հ. Գ., Երեւան, 1984, էջ 648)։

³³ Հայերեն ձեռագրերի ժէ. դարի հիշատակարաններ, հ. Գ., էջ 428, ծնթ. 25։

դուռն Սուրբ Կարապետիս զ[ը]նթհանրական գիրքս՝ մնալ մինչեւ յաւիտեան: Թվին ՌՃ. (1651)»³⁴: Նույնն է նաեւ ՄՄ ՅՄ 659, Կաֆայում 1368 թ. ընդօրինակված Կանոնագրքի 1651 թ. հիշատակարանը, ըստ որի՝ ձեռագիրը Հովհաննավանքի Ս. Կարապետ եկեղեցուն նվիրաբերելուց բացի, Զաքարիա վարդապետը վերստին նշում է նաեւ եկեղեցիները նորոգելու մասին. «...ետու եւ զԿանոնագիրքս յամի ՌՃ. (1651), որում ամի նորոգեցի զեկեղեցիքս»³⁵: Նշված օրինակներն ինքնին վկայում են նաեւ Զաքարիա վարդապետի ձեռագրապահպան առաքելության մասին, որի արդյունքում մեծապես հարստացել է Հովհաննավանքի մատենադարանը:

Վանքը նորոգելու առումով հատկանշելի է նաեւ ՄՄ ՅՄ 953 Մաշտոցում պահպանված 1656 թ. ծավալուն հիշատակարանը, որի հեղինակը Զաքարիա Վաղարշապատցին է: Հիշատակագիր Յոհան քահանա Տաթեւացին հեղինակի անունից որոշ մանրամասներ է հաղորդում, մասնավորապես՝ Հովհաննավանքում իր կենդանության օրոք Զաքարիան առաջնորդական փոխանորդ է կարգել Հովհաննես Կարբեցուն, «...որ է յաջորդ իմ եւ փոխանորդ ի Սուրբ Աթոռս (նկատի ունի Հովհաննավանքը.— Ա. Հ., Ա. Բ.) ի կենդանության իմում եւ յետ մահուն»³⁶, իսկ ինքն ուղեւորվել է Սպահան եւ վանքի նորոգման համար հանգանակություն կազմակերպել, որը հետագայում ծառայեցրել է համալիրի հիմնանորոգմանը, քանզի «խախտեալ եւ հնացեալ բովանդակ շինուածքն սուրբ եկեղեցեացն, եւ ոմանց ի նոցանէ փայտիւ զտանիսն ծածկեալ, որ օգնականութեամբն Աստուծոյ վերստին նորոգեցաք մեծապայծառ ճոխութեամբ...»³⁷:

ՄՄ ՅՄ 507 ձեռագրում պահպանվել է նաեւ Զաքարիա վարդապետի աշակերտ, պատմագիր Զաքարիա Քանաքեռցու 1680 թվակիր ինքնագիր հիշատակարանը (նկ. 4ա—բ), որն առնչվում է ձեռագրի նորոգմանն ու կազմմանը՝ ձեռամբ Զաքարիա պատմագրի: Հիշատակարանում կազմողը չի շրջանցել նաեւ իր ուսուցչի՝ Զաքարիա Վաղարշապատցու անունը, որը միաժամանակ նաեւ ձեռագրի գրիչն ու նվիրատուն է. «Եւ որք վայելեն զսայ, յիշեսցեն զաշխատաւորսն, որք ունին երախտիք առ դրան Սուրբ Կարապետիս՝ զԶաքարիա քաջ ըմբռնապետն՝ զառաջնորդ

³⁴ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Բ., սիւն 1036, հմմտ. Հայերեն ձեռագրերի Ժէ. դարի հիշատակարաններ, հ. Գ., էջ 428, ՅՄ 681:

³⁵ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Գ., կազմեց՝ Օ. Եգանեան, Երեւան, 2007, սիւն 236:

³⁶ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հտ. Գ., սիւն 1414—1415, հմմտ. Հայերեն ձեռագրերի Ժէ. դարի հիշատակարաններ, հ. Գ., էջ 710, ՅՄ 1078/ե:

³⁷ Ն. տ.:

ուխտիս, որ զգիրքս գրեալ՝ եղ յիշատակ աստ, եւ Յօհաննէս վարդապետ (Կարբեցի.— Ա. Հ., Ա. Բ.)՝ փոխանորդ նորա, եւ այլ միադէն (միայնակյաց.— Ա. Հ., Ա. Բ.) միաբանք ուխտիս, եւ զիս՝ փանաքի եւ մեղապարտ Զաքարիա կազմօղս (Քանաքեռցի.— Ա. Հ., Ա. Բ.), եւ որք յիշեն, յիշեալ լիցին ի Քրիստոսէ օրհնելոյն յաւիտեանս. ամէն»³⁸:

Ընդհանրացնելով վերոբերյալ հիշատակությունները՝ կարելի է արձանագրել.

ա. Ս. Էջմիածին Մայր տաճարի զանգակատան դիմաց 2019 թ. հայտնաբերված քարատապանի վերադիր տապանաքարի վիմագրում հիշատակված է Ս. Մովսէս Տաթեւացու աշակերտ, գրիչ, ստացող, Ս. Էջմիածնի միաբան, Հովհաննավանքի երբեմնի առաջնորդ ու տեղի դպրոցի երախտավոր Զաքարիա վարդապետ Վաղարշապատցին:

բ. Տապանաքարի՝ քարատապանի վրա երեսնիվայր դիրքով փաստագրումն ու պատմագիրների նկարագրություններում տապանագրի վերծանության կամ դրա մասին հիշատակության բացակայությունն ինքնին թույլ են տալիս ենթադրել, որ արձանագիր տապանաքարն ի սկզբանե հենց երեսնիվայր է դրվել:

գ. Նորահայտ տապանագրում առկա թվականն ու պատմագիրների վկայությունները Զաքարիայի՝ Մայր տաճարի զանգակատան դիմաց թաղվելու մասին հիմնավոր են դարձնում դամբարանի թվագրումը, ինչով պայմանավորված՝ այն ուշ միջնադարից մեզ հասած առայժմ միակ գտածոն է, որը լրացնում է մեր պատկերացումները միջնադարում քարատապանով ուղեկցվող թաղումների ժամանակագրության համապատկերում:

РЕЗЮМЕ

23 декабря 2019 года при демонтаже плиточного настила вокруг колокольни Кафедрального собора Святого Эчмиадзина, на расстоянии 8,85 м к западу от входа в колокольню и на глубине около 0,60 м от уровня плит был обнаружен саркофаг с гладко вытесанным надгробным камнем, с высеченной на нем надписью. Согласно эпитафии, здесь покоится скончавшийся в 1659 году Закария Вардапет (архимандрит).

³⁸ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Բ., սիւն 1050:

Историограф Аракел Даврижеци, а позднее и Закария Канакерци для данного периода упоминают священнослужителя Святого Эчмиадзина, бывшего настоятеля монастыря Ованнаванк и одного из покровителей местной школы архимандрита Закарию Вагаршапатского. Последний, согласно историографам, был учеником Мовсеса Татеваци (1629—1633 гг.), его секретарем, который получил из рук Католикоса Пилипоса Ахбакеци (1633—1655 г.) епископский жезл, а перед своей кончиной изготовил близ колокольни собственный саркофаг, в котором и был погребен. Эти упоминания историографов подтверждают указанную на саркофаге дату, а значит это первая известная нам подобная находка XVII века.

Исследованиями было установлено, что Закария Вардапет также копировал и заказывал рукописи, о чем свидетельствует ряд дошедших до нас памятных записей о создании и дальнейшей судьбе манускриптов.

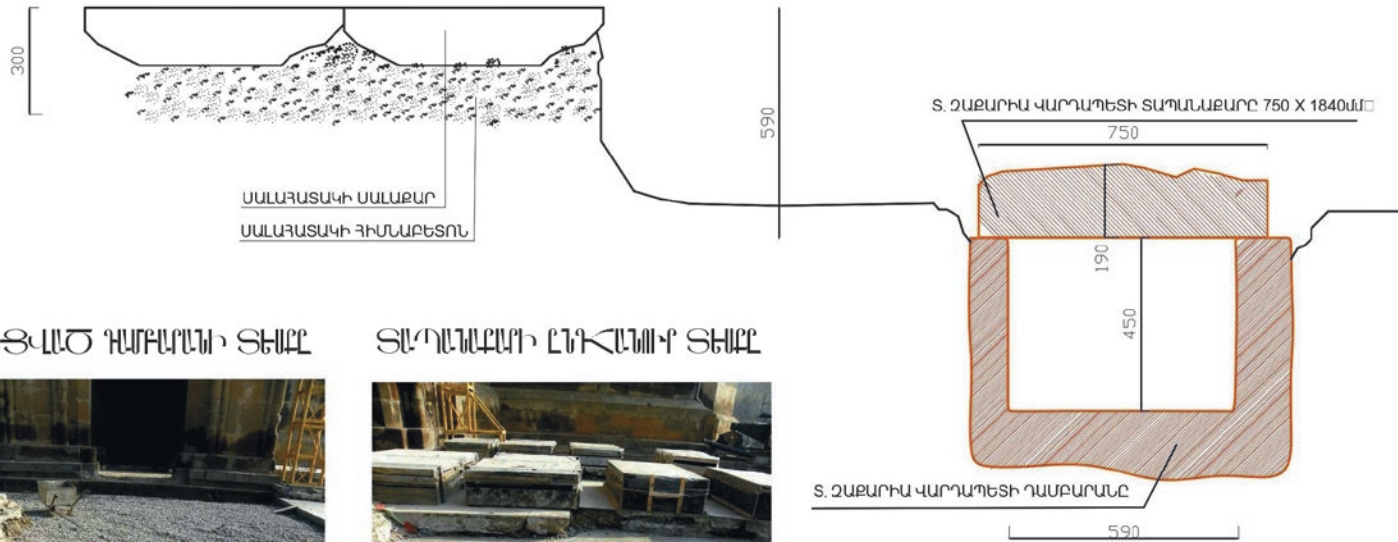
SUMMARY

On December 23, 2019, while dismantling the tile floor around the bell tower of the Cathedral of Holy Etchmiadzin, at a distance of 8.85 m west of the entrance to the bell tower and at a depth of about 0.60 m from the level of the slabs, a sarcophagus with a smoothly carved tombstone and a commemorative inscription was found. According to the epitaph, Archimandrite Zakaria, who died in 1659, was buried there.

For the given period, historiographers Arakel of Tabirz and later Zakaria of Kanaker mention the name of Archimandrite Zakaria of Vagharshapat, clergyman of Holy Etchmiadzin, the former abbot of the Monastery of Hovhannavank and one of the founders of the local school. According to the historiographers, he was one of the disciples of Movses of Tatev (Catholicos 1629—1633) and his secretary, who was ordained bishop by Pilipos of Aghbak, Catholicos of All Armenians (1633—1655). Before his death, he made his own sarcophagus near the bell tower, in which he was buried. These evidences of historiographers confirm the date indicated on the sarcophagus, which means that this is the first discovery of the seventeenth century known to us.

Studies have shown that Archimandrite Zakaria also copied and ordered manuscripts, as evidenced by a number of memorable colophons that have reached us about the creation and further fate of manuscripts.

ԿՏՐՎԱԾՔ 3-3

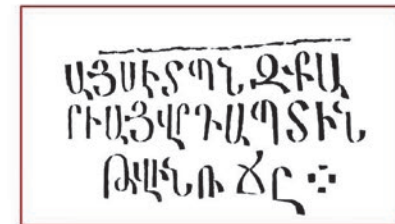
ԲԼՑՎԱԾ ԴԱԲԵՐԱՆԻ ՏԵՄԸ

ՏԵՄԸՆԱԹԱՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՄԻ ՏԵՄԸ

ՏԵՄԸՆԱԹԱՐԻ ԱՉԴԱՆԱԹԱՐԻ

Նկ. 3ա—Ե Նորաբաց Բարատապանը եւ վերադիր արձանագիր տապանաբարը

